

ДИПЛОМАТІЯ НАПОЛЕОНА БОНАПАРТА В ПЕРІОД ЗАКОРДОННИХ ПОХОДІВ РОСІЙСЬКОЇ АРМІЇ (1813–1814 рр.) У СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті проаналізовано висвітлення сучасною російською історіографією дій наполеонівської дипломатії в період шостої антифранцузької коаліції (1813–1814 рр.).

Ключові слова: Наполеон Бонапарт, Франція, наполеонівська дипломатія, антифранцузька коаліція, історіографія.

В статье проанализировано освещение современной российской историографией действий наполеоновской дипломатии в период шестой антифранцузской коалиции (1813–1814 гг.).

Ключевые слова: Наполеон Бонапарт, Франция, наполеоновская дипломатия, антифранцузская коалиция, историография.

The article analyzes the views of contemporary Russian historiography on the activity of the Napoleonic diplomacy in the period of the 6th anti-French coalition (1813–1814).

Keywords: Napoleon Bonaparte, France, the Napoleonic diplomacy, the anti-French coalition, historiography.

Після розгрому наполеонівської армії Росія розпочала закордонний похід, маючи на меті зміцнити позиції в Європі та покласти край експансії Франції. В цей період Наполеон I потребував часу для створення нової армії щоб продовжити війну з Росією і зберегти свої позиції в Європі. Тому однією з цілей наполеонівської дипломатії було утримання в сфері свого впливу Пруссії, Австрії та інших сателітів, щоб таким чином запобігти утворенню нової антифранцузької коаліції або, по можливості, послабити її. З Габсбурзькою імперією імператор французів був пов'язаний не тільки династичними узами, а й союзницькими взаєминами. Щоб зберегти і Пруссію як союзника, було вирішено встановити родинні зв'язки з Гогенцоллернами. З таємною місією в Берлін у грудні 1812 р.^{*} був посланий генерал-ад'ютант Наполеона граф Л.М.Ж.А. Нарбонн-Лара, один із кращих знавців Німеччини, котрий неодноразово виконував важливі офіційні дипломатичні й особисті доручення імператора французів¹. Він повинен був прозондувати ґрунт відносно можливого шлюбу спадкового пруського принца з принцесою дому Бонапартів. Зокрема, Наполеон вважав, що цей

^{*} Усі дати наводяться за новим стилем.

шлюб зміцнить його династію та укріпить позиції Франції в Європі, які похитнулися².

Проте слід зазначити, що місія Л. Нарбонна зазнала невдачі. Політика військового та економічного диктату, яку проводив Наполеон у німецьких землях, викликала загальне невдоволення, а це, своєю чергою, загрожувало повстанням проти наполеонівського панування. Фактором, що перетворив цю можливість у реальність, стала катастрофа Великої армії в Росії.

Першою від Наполеона відходить Пруссія. Зокрема, 30 грудня 1812 р. генерал-лейтенант Г. Йорк, який входив зі своїм корпусом до складу армії Наполеона, підписав із російським генерал-майором І.І. Дібічем поблизу містечка Тауроген конвенцію про припинення військових дій між російськими та пруськими військами³. Таким чином, союзницькі відносини між Францією та Пруссією фактично були перервані. Проте 7 січня 1813 р. державний канцлер К. Гарденберг завірив Л. Нарбонна, що генерал-лейтенанту князю Ф. Хатцфельду доручено зайнятися підготовкою майбутнього шлюбу спадкового принца з французькою принцесою. Але насправді місія Ф. Хатцфельда до Парижа була ширмою⁴. У цей час Пруссія переживала національний підйом і в країні панували антифранцузькі настрої. Тому не випадково 27–28 лютого 1813 р. у Бреславлі та Каліші Пруссія уклала з Росією союзний договір про спільні військові дії проти наполеонівської Франції⁵, а 17 березня 1813 р. оголосила війну Франції. Потім, уже як в'язень о. Св. Єлени, Наполеон I зазначив: «... Моя помилка в тому, що я не стер Пруссію з лиця землі»⁶. Після переходу Пруссії на бік антифранцузьких сил для Наполеона I була важливою позиція Габсбурзької імперії як союзника. Щоб з'ясувати її наміри, 28 лютого 1813 р. послом у Відень був призначений Л. Нарбонн-Лара⁷, який ще з 1809 р. користувався там значним успіхом (імператор Австрії навіть особисто запрошував його у Відень як посла⁸). Під час берлінської місії 1813 р. він висловив сумнів щодо Австрії як союзника Франції, що невдовзі підтвердилося. Прибувши 17 березня 1813 р. до столиці Австрійської імперії, Л. Нарбонн констатував переважання антифранцузьких настроїв у країні⁹. У квітні 1813 р. Л. Нарбонн зустрівся з австрійським міністром закордонних справ графом К.В.Л. Меттерніхом. Під час їх бесіди Л. Нарбонн керувався інструкцією, отриманою від міністра закордонних справ Франції Ю. Маре, що була викладена у телеграмі від 29 березня 1813 р. Зокрема, у ній йшлося про те, що Наполеон у найближчий час буде на Ельбі з 300-тисячного армією. Австрійський допоміжний корпус під командуванням фельдмаршала князя К. Шварценберга разом із залишками корпусу генерала Ю. Понятовського (загальна чисельність майже 50 тис. чол.) повинні підтримати ці сили. Інший австрійський корпус чисельністю 30–40 тис. чол. зосереджується в Богемії, на

* Цей договір став важливою ланкою у створенні шостої анти французької коаліції (1813–1814 рр.). пізніше до російсько-пруського союзу в силу попередніх домовленостей приєдналися Великобританія, Швеція та Австрія. Див.: *Захарчук О.Н.* Антифранцузькі коаліції // *Отечественная война 1812 г. и освободительный поход русской армии 1813–1814 гг.* Энциклопедия: В 3 т. / Отв. редакторы В.М. Безотосный, А.А. Смирнов. — М., 2012. — Т. 1. — С. 65.

кордоні з Сілезією, і повинен з'єднатися на лівому березі Одери з французькою армією. На думку Ю. Маре, цих сил буде достатньо, щоб протистояти об'єднаній російсько-пруській армії та змусити Росію розпочати переговори. Якщо ж вона не піде на переговори, то Пруссія заплатить за все¹⁰. Разом із тим Ю. Маре відзначив, що необхідно відділити Росію від її союзників, тому треба завадити Австрії стати вирішальною стороною у війні. В кінці інструкції голова французької дипломатії підкреслив, що для того, щоб розколоти антифранцузькі сили, потрібно відкрити такі переговори, на яких усі союзники стали б учасниками¹¹. Керуючись інструкцією Ю. Маре, Л. Нарбонн побудував бесіду з К. Меттерніхом так, щоб з'ясувати, на чієму ж боці буде Габсбурзька імперія в майбутній війні з коаліцією. Проте керівник австрійської дипломатії хитрував. Це було не випадково. Австрія ніколи не забувала про поразки 1800, 1805 та 1809 рр. у війнах із Францією і чекала реваншу, незважаючи на те, що була союзником Франції. І такий момент невдовзі з'явився. Як уже зазначалося, після поразки в Росії Велика армія перестала існувати. Але австрійському керівництву потрібно було виграти час для створення міцної армії. Тому Габсбурзька імперія зайняла вичікувальну позицію. Зокрема, у розмові з Л. Нарбонном К. Меттерніх заявив, що Австрія збирається бути посередником між воюючими державами. Коли ж Л. Нарбонн сказав, що згідно з інструкцією Пруссію треба розділити і частина її території повинна відійти до Саксонії та Вестфалії, то у відповідь К. Меттерніх заявив, що Австрія не збирається воювати за Рейнський союз¹².

Слід зазначити, що, отримавши завдання розколоти російсько-пруський союз та не допустити приєднання Австрії до антифранцузької коаліції (на цей час вона фактично вийшла зі стану війни з Росією і припинила бойові дії проти російських військ*), Л. Нарбонн почав активно діяти в цьому напрямі. Зокрема, він запропонував Габсбурзькій імперії Сілезію в обмін на те, що в майбутній війні Австрія виступить на боці Франції¹³. Проте К. Меттерніх відповів, що дане питання може розглядатися лише у випадку війни. Разом із тим на запитання Л. Нарбонна чи не має наміру Австрія воювати з Францією, якщо та не погодиться на її умови, К. Меттерніх сказав, що багато чого залежить від обставин, але більш впевнено можна буде говорити лише після результату перших битв¹⁴. Невдовзі керівник австрійської дипломатії заявив, що Австрія віднині займе позицію «збройного посередництва»¹⁵. Таким чином, Л. Нарбонн отримав дуже важливі свідчення про позицію Дунайської імперії. Разом із тим, щоб остаточно переконатись у тому, чи будуть австрійські війська брати участь у військових діях на боці Франції, Л. Нарбонн зініціював зустріч з австрійським імператором Францем І. Але коли він нагадав імператору про францужко-австрійський

* 30 січня 1813 р. російській дипломатії вдалося укласти з австрійським командуванням таємну конвенцію про перемир'я, згідно з якою австрійці виводили свої війська з території герцогства Варшавського в Галичину. Див.: *Мартенс Ф.Ф.* Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россией с иностранными державами. — СПб., 1876. — Т. 3. — С. 89–91; *Миловидов Б.П.* Австро-российская секретная конвенция // *Заграничные походы российской армии.* Энциклопедия. В 2 т. / Отв. редакторы В.М. Безотосный, А.А. Смирнов. — М., 2011. — Т. 1. — С. 17–18.

союзний трактат, той відповів, що Наполеон сам його знищив, наполегливо переконуючи прийняти збройне посередництво. Франц I виявив бажання об'єднати свої війська і діяти разом із французами лише у тому випадку, якщо Наполеон прийме ряд умов. Разом з тим Франц I заявив Л. Нарбонну, що знищення Росії не є метою Австрії і що вона залишиться союзником Франції, але у війні, що почнеться, брати участі не буде¹⁶. 1 травня 1813 р. К. Меттерніх передав Л. Нарбонну листа від Франца I для імператора французів. Зокрема, в ньому було підтверджено, що віднині Габсбурзька імперія брати участі у військових діях не буде і для захисту свого нейтралітету створить чисельну армію¹⁷. Тим часом Наполеон завдяки полководницьким здібностям дуже швидко створив нову майже 200-тисячну армію*. Він чудово розумів, що для того, щоб зміцнити свої позиції в Європі та змусити Австрію дотримуватися союзного договору, йому потрібні блискучі перемоги. 2 травня 1813 р. при Лютцені Наполеон завдав поразки російсько-пруській армії і відразу ж намагався закріпити перемогу дипломатичним шляхом. Щоб розколоти коаліцію, що було частиною його дипломатичної стратегії, 6 травня 1813 р. у ставку Олександра I для ведення сепаратних переговорів було направлено дивізійного генерала А. О. Л. Коленкура, відомого прихильника дружніх відносин між Росією та Францією**. Але його місія закінчилася безрезультатно. А. Коленкура навіть не пропустили через аванпости, а російський імператор передав через статс-секретаря К. Несельроде, що погоджується вступити в переговори лише за посередництвом Австрії¹⁸.

Спробою сепаратного миру з Росією Наполеон намагався, окрім іншого, розв'язати важливе завдання — утримати свого союзника — Габсбурзьку імперію. Він навіть заявив, що Австрія перестала бути його союзницею і відхилив її посередництво з державами антифранцузької коаліції, погрожуючи їй укладенням сепаратного миру з Росією*** та відмовляючись поступитися землями, завойованими Францією. «Я не бажаю вашого збройного посередництва, — заявив Наполеон австрійському представникові генералу Ф. Бубні ... Ви хочете ловити рибу в каламутній воді ... Ви починаєте з того, що вимагаєте у мене Іллірію, потім Венецію, Мілан, Тоскану і ви змушуєте мене битися з вами ... Та якщо ви бажаєте одержати від мене землі, то вам буде потрібно пролити кров»¹⁹.

Разом із тим невдача спроби сепаратної угоди з Росією змусили Наполеона активізувати військові дії. Він став покладати надію на нову битву, що вирішила б долю усієї кампанії. Але битва, що відбулася 20 — 21 травня 1813 р. під Бауценом, незважаючи на перемогу французів, не дала Наполеону бажаних результатів. Після цього союзники запропонували Наполеону перемир'я, на яке

* Але не дивлячись на досвідчений командний склад, нова армія в основному складалася з новобранців та їй бракувало кавалерії.

** Він їхав з пропозицією ліквідувати Варшавське герцогство.

*** Слід зазначити, що К. Меттерніх дійсно остерігався укладення прямого сепаратного миру між Росією та Францією, бо тоді Габсбурзька імперія втрачала б свій вплив у Європі.

він погодився*. Воно було укладене 4 червня 1813 р. у Плейсвіці строком до 20 липня 1813 р.** Ні союзники, ні Наполеон, підписуючи перемир'я, не вірили в його довготривалість, хоча обидві сторони погодилися розпочати переговори про загальний мир. Головним завданням вважалося поповнення військ для зміни співвідношення сил. Наполеоном було також вжито ряд важливих заходів, аби не допустити приєднання Габсбурзької імперії до коаліції. З одного боку, він лякав її гіпотетичним миром із Росією, а з іншого — намагався грати на тому, що Австрія традиційно побоювалася надмірного посилення в Європі позицій Росії та Пруссії.

Проте Наполеону не вдалося запобігти розширенню антифранцузької коаліції. 27 червня 1813 р. у містечку Рейхенбах, ставці союзників, Австрія після тривалих переговорів, що відбувалися в Ічині (5.06.1813 р.²⁰), Петерсвальдау (10.06. та 12.06. 1813 р.²¹) та Опочно (17.06. — 18.06. і 21.06.1813 р.²²) між австрійськими, пруськими та російськими представниками підписала таємний договір з Росією і Пруссією, що визначав австрійські умови приєднання до шостої антифранцузької коаліції²³. Згідно з Рейхенбахською конвенцією приймалося посередництво Австрії у переговорах з Наполеоном, що повинні були розпочатись в Празі. Зокрема, Габсбурзька імперія зобов'язувалася приєднатися до союзників і виставити проти Франції 150-тисячну армію, якщо до 20 липня 1813 р. імператор французів не прийме її вимог²⁴. «Непереконливі напівперемоги французької зброї під Лютценом та Бауценом тільки підштовхнули Дунайську імперію до складу коаліції, оскільки австрійці отримали свідчення слабкості наполеонівської армії»²⁵.

Треба зазначити, що перемоги над російсько-пруськими військами під Люценом і Бауценом підбадьорили Наполеона. Не дивлячись на укладене перемир'я, він почав будувати плани майбутніх військових успіхів та діяти, як і раніше, з позиції сили. Тому не випадково, коли 25 червня 1813 р. у ставці Наполеона у Дрездені відбулася його зустріч з К. Меттерніхом, котрий прибув із пропозиціями посередництва Австрії в укладенні миру, переговори почалися з погроз з боку імператора французів, що було характерним для наполеонівської дипломатії того часу, пов'язаного з перемогами французької армії. Зокрема, володар Франції заявив керівнику австрійської дипломатії, що, якщо Габсбурзька імперія хоче війни, то вона буде, і що він не уступить ні кроку землі та укладе мир лише на основі довоєнного становища²⁶. Після чого володар Франції розкрив логіку своєї позиції: оскільки він не є імператором з народження, то його панування не переживе того дня, коли він «перестане бути могутнім і не зможе викликати страх»²⁷.

Отримавши таку категоричну відмову, К. Меттерніх зрозумів, що війна неминуча. Проте Наполеон зберігав надію на те, що Австрія не вступить у війну із Францією завдяки існуючим протиріччям з коаліціонерами, зокрема з Росією, та на родинні стосунки, що пов'язували його з Габсбургами.

* Як вважає більшість дослідників, воно було більш вигідним союзникам, ніж Наполеону.

** Пізніше було продовжено до 29 липня 1813 р.

Але, щоб виграти час, Наполеон погодився на підписання французько-австрійської таємної угоди. Зорема, згідно із Дрезденською конвенцією, що була укладена 30 червня 1813 р. між Францією та Австрією, Наполеон дав згоду на австрійське посередництво для укладення загального або континентального миру та погодився на продовження Плейсвіцького перемир'я до 10 серпня 1813 р. Разом із тим імператор французів дав згоду на участь у мирних переговорах у Празі, що повинні були остаточно розпочатися не пізніше 5 липня 1813 р. за участю представників Франції, Росії та Пруссії при посередництві Габсбурзької імперії²⁸, незважаючи на попередження Л. Нарбонна про підступність союзників, що, на його думку, на Празькому конгресі разом із Австрією, планують організувати змову²⁹.

На конгресі у Празі, що розпочався 12 липня 1813 р.* головна мета наполеонівської дипломатії залишалася такою ж, як і раніше — в ході переговорів розколоти коаліціонерів³⁰. Зокрема, в інструкції французьким уповноваженим на конгресі А. Коленкуру та Л. Нарбонну, що була складена 22 липня 1813 р. Ю. Маре, йшлося про укладення сепаратного миру з Росією на вигідних для неї умовах. Але, якщо вона не буде поступатися, зазначив уже наступного дня у листі до Л. Нарбонна Ю. Маре, то потрібно домовлятися з Австрією; від її нейтралітету Франція тільки виграє³¹. Водночас у цьому ж листі голова французької дипломатії стверджував, що Наполеон хоче миру, проте, якщо його досягти не вдасться, то військові дії повинні розпочатися не раніше 1 серпня 1813 р. Виходячи з цього плану, А. Коленкуру та Л. Нарбонну було наказано всіляко затягувати переговори до отримання нових інструкцій і виходити з принципу: «Хто чим володів, то це тому і належить»³². Тому позиція Франції на переговорах у цілому відрізнялась жорсткою безкомпромісністю. Головною ж метою союзників було будь-якими засобами втягнути Австрію у війну з Францією.

Але імператору французів не вдалося здійснити свій план. Як уже було зазначено, Австрія до цього часу практично домовилась про приєднання до коаліціонерів, про що Наполеона навіть не поставили до відома. Таким чином, посередник фактично приєднався до коаліції, тим самим намагаючись виграти час для остаточної реорганізації армії. Як відзначав К. Нессельроде: «Празький конгрес був просто насмішкою, насправді ніхто не бажав миру»³³. Тому не випадково конгрес закінчився безрезультатно. Головним його підсумком стало офіційне приєднання Габсбурзької імперії до союзників. Водночас це було фіаско для наполеонівської дипломатії.

Приєднання Австрії до союзників значно посилювало антифранцузьку коаліцію, процес формування якої остаточно завершився на початку вересня 1813 р.**

* Намагаючись виграти час для приведення австрійської армії до стану бойової готовності, К. Меттерніх відклав початок Празького конгресу, що мав остаточно відбутися 5.07. 1813 р. до 8.07.1813 р., а потім до 12.07.1813 р.

** Після блискучої перемоги Наполеона 27 серпня 1813 р. під Дрезденом Австрія знову почала схилитися до перемир'я з Наполеоном. Але в цей час союзниками було здобуто цілу низку

Тепер до її складу входили Росія, Великобританія, Пруссія, Австрія, Швеція, Іспанія, Португалія та Баварія. Співвідношення сил різко змінилося на користь союзників. Це зумовило те, що у вирішальній битві під Лейпцигом (16–19 жовтня 1813 р.) Наполеон зазнав тяжкої поразки. Разом із тим під час цієї битви імператор французів черговий раз спробував розколоти коаліцію. Зокрема, після того, коли перший день «Битви народів» не виправдав його сподівань, Наполеон через полоненого під час битви австрійського генерала М. Мерфельда запропонував союзникам перемир'я та підкреслив, що готовий піти на поступки Габсбурзькій імперії*. Проте союзники визнали його умови непереконливими і завдяки підкріпленню та усвідомлюючи свою перевагу, залишили без відповіді пропозиції французів.

Слід зазначити, що поразка у битві під Лейпцигом стала результатом прорахунків Наполеона в дипломатичному забезпеченні своєї політики. Його «силова дипломатія» вже не спрацювала. Вона перестала забезпечувати військові перемоги і стала заважати збереженню позицій Франції в Європі. Внаслідок цього імперія Наполеона почала блискавично руйнуватися.

Після поразки під Лейпцигом Наполеон змушений був відступити на територію Франції. Щоб відокремити його від французької нації напередодні вторгнення у Францію, уряди держав антифранцузької коаліції у Франкфурті-на-Майні в листопаді 1813 р. здійснили спробу дискредитувати імператора французів через дипломатичних представників Австрії, Великобританії та Росії. Зокрема, з ініціативи К. Меттерніха союзники через полоненого ними французького посланця у Веймарі барона Н. Сент-Еньяна запропонували Наполеону попередні умови для укладення загального миру, які йому фактично нічого не

перемог над французькими військами: 23.08.1813 р. біля Гросс-Беєрену, 26.08.1813 р. біля р. Кацбах, 27.08. 1813 р. біля Хагельбергу, 29–30.08.1813 р. під Кульмом, 6.09. 1813 р. біля Денневіця. Вони вернули віру союзників у перемогу, підняли їм бойовий дух. Проте, щоб зміцнити єдність коаліції та намітити подальші військові дії, що були направлені на досягнення остаточної перемоги над імператором французів, на початку вересня 1813 р. у богемському містечку Теплице були одночасно підписані три двосторонні договори, що в загальних рисах визначали цілі союзників у війні: Росії з Австрією, Росії з Пруссією та Пруссії з Австрією і окремий союзний трактат між Австрією та Великобританією. Див. про це детальніше: *Мартенс Ф.Ф.* Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россиею с иностранными державами. — СПб., 1876. — Т. 3. — С. 117–126; *Его же.* Указ. соч. — СПб., 1885. — Т. 7. — С. 105–112; *Захарчук О.Н.* Теплицкие договоры // Отечественная война 1812 года ... — Т. 3. — С.432–433; *Его же.* Теплицкий договор // Там же. — С. 433.

* Імператор французів запропонував наступні умови миру: він відмовлявся від герцогства Варшавського та ганзейських міст; визнавав незалежність італійських держав та Іспанії за умови повернення Англією французьких колоній, натомість вона повинна отримати Ганновер. Наполеон вважав, що Голландія не може бути незалежною, оскільки попаде під вплив Великобританії. Він намагався залишитися протектором Рейнської конфедерації та вважав, що відкрити мирні переговори повинна Австрія, тому що Росія і Англія не зацікавлені у припиненні війни. Див.: *Брунов Ф.И.* Aperçu des principales transactions du Cabinet de Russie sous les règnes de Catherine II, Paul I et Alexandre I // Сб. РИО. — СПб., 1880. — Т. 31. — С. 336–338; *Захарчук О.М.* Мерфельда миссия // Заграничные походы русской армии ... — Т. 2. — С. 53; *Рогинский В.В.* Борьба за Скандинавию. Международные отношения на Севере Европы в эпоху наполеоновских войн (1805–1815). — М., 2012. — С. 385.

гарантували*. Вони не сумнівалися, що він відмовиться від них, тому що військові дії продовжувалися. Таким чином, весь світ, і перш за все французи, побачать, що Наполеон не бажає миру, всупереч бажанню союзників. Але, незважаючи на те, що Наполеон побачив пастку, під впливом свого найближчого оточення та бажаючи краще зрозуміти наміри коаліціонерів, 1 грудня 1813 р. він прийняв запропоновані умови^{**34}, що стало для них несподіванкою.

Отримавши згоду від Наполеона прийняти франкфуртські пропозиції, союзники на військовій раді у Франкфурті-на-Майні узгодили свою позицію. Зокрема, вони прийняли рішення про негайне продовження військових дій і 4 грудня 1813 р. обнародували декларацію зі зверненням до французького народу, де імператор французів був представлений як єдиний винуватець продовження війни, а також було наголошено, що союзники ведуть війну не проти французького народу, а проти Наполеона до остаточної перемоги над

* За основу майбутнього договору союзники пропонували взяти наступне: Франція зберігає цілісність у «природних кордонах» — Рейн, Альпи, Піренеї. Незалежність Німеччини, а також відновлення в Іспанії колишньої династії є попередніми безумовними умовами миру мира (*sine qua non*); Італія повинна мати незалежне від Франції правління; питання про Голландію вирішиться на переговорах; Англія погоджується з принципом свободи морської торгівлі. Якщо Наполеон погодиться з цими умовами, уповноваженні союзників зможуть прибути у нейтральну зону на правому березі Рейну для переговорів, але військові дії не будуть припинятись. Див.: *Fain A. Manuscrit de 1814. — Paris, 1823. — P. 41–42; Angeberg L. Le Congrès de Vienne et les traités de 1815 ... Paris, 1864. — T. 1. — P. 76; Брунов Ф.И.* Вказ. праця. — С. 341–342.

** Слід зазначити, що це офіційна версія. Серед інших заслуговує уваги версія визначного фахівця епохи Наполеона, відомого французького історика барона А.О. Ернуфа. Зокрема, у своєму фундаментальному дослідженні, присвяченому особистості і діяльності найближчого соратника Наполеона, державного секретаря і міністра зовнішніх зносин Ю.Б. Маре, він зазначив, що 2 грудня 1813 р. А. Коленкур повідомив союзникам про те, що Наполеон прийняв їх пропозиції, переданні Н. Сент-Еньяном. Коаліціонери могли би посліпити розпочати переговори, якби не емісар від двох високопоставлених функціонерів французького двору, який ще раніше повідомив у табір союзників дані про важку внутрішню ситуацію у Франції. Зокрема, про слабкі ресурси, які міг би використати Наполеон у випадку негайного вторгнення у Францію. Оскільки це повідомлення мало суттєвий вплив, союзники 1 грудня 1813 р. на нараді у Франкфурті прийняли рішення про негайне вторгнення. Повідомлення ж про прийняття Наполеоном базових франкфуртських умов прийшло до союзників після опублікування ними маніфесту 7 грудня 1813 р. Див.: *Ernouf A. Maret duc de Bassano. 2 ed. — Paris, 2008. — P. 530.* Схожі версії висунули відомий французький історик, фахівець у галузі міжнародних відносинах Е. Буржуа та професор Гейдельберзького університету Ф.К. Шлоссер. Зокрема, Е. Буржуа стверджував, що Наполеон прийняв пропозиції союзників, але вже було пізно. Його відповідь поступила у Франкфурт лише 7 грудня 1813 р. Див.: *Bourgeois E. Manuel historique de politique étrangère. — Paris, 1926. — T. 2. — P. 528.* Ф. Шлоссер же вклд за російськими відомими військовими істориками — О.І. Михайловським-Данилевським та М.І. Богдановичем заявив, що 2 грудня 1813 р. Наполеон прийняв пропозиції союзників. Проте 1 грудня 1813 р. вони на нараді у Франкфурті прийняли рішення продовжувати війну, результатом чого став маніфест від 7 грудня 1813 р. Див.: *Шлоссер Ф.К.* История восемнадцатого столетия. — СПб., 1871. — С. 360; *Михайловский-Данилевский А.И.* Описание войны 1813 года по высочайшему повелению. — СПб., 1840. — Ч. 2. — С. 285; *Богданович М.И.* История войны 1814 года во Франции и низложение Наполеона I, по достоверным источникам. — СПб., 1865. — С. 18; *Брунов Ф.И.* Указ. соч. — С. 343.

ним^{*35}. З метою пропаганди та щоб проігнорувати прийняття Наполеоном франкфуртських пропозицій і виправдати інтервенцію у Францію, союзники контрдатували її 1 грудня 1813 р.³⁶

Після вторгнення союзних військ на територію Франції, Наполеон, усвідомлюючи критичне становище імперії, погодився розпочати переговори про мир на основі пропозицій союзників про повернення Франції до «природних кордонів». Вони проходили у м. Шатільон-сюр-Сен з 5 лютого по 19 березня 1814 р. між Францією та головними державами шостої антифранцузької коаліції (Росією, Великобританією, Пруссією та Австрією) при одночасному веденні військових дій, що увійшли в історію як Шатільонський конгрес³⁷.

Слід зазначити, що Шатільонський конгрес, як і Празький, був дипломатичною комедією. Для союзників мова йшла не про переговори, а швидше про те, щоб відтягнути час та потішити суспільну думку (немов союзники хочуть миру³⁸). Тому не випадково, що вони вирішили висунути завідомо неприйнятні умови миру, значно жорсткіші від франкфуртських пропозицій. Зокрема, для відновлення європейської рівноваги, Франція тепер уже мала повернутися до кордонів 1792 р., тобто відмовитись від усіх завоювань та не втручатися в питання територіального врегулювання у Європі³⁹. Якщо імператор французів їх не прийме, то, як і у Франкфурті, знову буде звинувачений в тому, що не бажає миру. Але Олександр I, що, як відомо, був проти переговорів з Наполеоном, побоювався, що той може пристати навіть на такі вимоги. Тому російський самодержець у спеціальній інструкції наказував своєму уповноваженому на конгресі графу О.К. Розумовському «не прискорювати хід переговорів»⁴⁰.

Разом із тим у ноті від 4 січня 1814 р. уповноваженому на конгресі А. Коленкуру Наполеон зазначив, що має сумнів щодо щирості союзників та бажання Англії укласти справжній мир. Далі імператор французів сказав, що хоча він і прийняв франкфуртські вимоги союзників, та, найімовірніше, у них є інші задуми⁴¹. Проте, знаючи про існування між ними суперечностей, сподівався розколоти їх під час переговорів.

Таким чином, ще до початку конгресу обидві сторони сумнівалися в його ефективності і не випадково, що на Шатільонському, як і на Празькому конгресі, ніхто насправді не прагнув до миру.

Щоб чинити тиск на Наполеона та зміцнити коаліцію, Росія, Великобританія, Австрія та Пруссія 1 березня 1814 р. уклали між собою Шомонський

* Обнародування цього дуже важливого документа передували лист шведського кронпринца Карла Юхана (Бернадота Жана Батіста Жюлі) Олександрю I від 15 листопада 1813 р. та записка Олександрю I від генерал-ад'ютанта О.І. Чернишова, що була написана не пізніше 20 листопада 1813 р. Ці документи зіграли важливу роль у пропагандистській війні союзників. Див.: Россия и Швеция. Документы и материалы. 1809–1818. — М., 1985. — С. 415–416; ВІР. — Т. 7. — С. 450–451.

трактат, згідно з яким зобов'язувалися не вступати у сепаратні переговори та не заключати з Наполеоном перемир'я або миру до остаточної перемоги*.

Фактично конгрес закінчив своє існування 18 березня 1814 р., коли представники союзників повідомили А. Коленкура, що усі суперечливі питання будуть вирішуватися тільки силою зброї. Хоча Наполеон відповів, що згоден прийняти усі їх пропозиції, але було вже пізно. 25 березня 1813 р. у декларації, укладеній у Вітрі, коаліціонери виклали усі мотиви, що спонукали союзників перервати переговори⁴², а їх армії розгорнули рішучий наступ на Париж, що капітулював 30 березня 1814 р. після кровопролитної битви⁴³. 7 квітня 1814 р. Наполеон був змушений зректися престолу⁴⁴, що означало падіння Першої імперії у Франції та закінчення закордонних походів російської армії (1813–1814 рр.).

Слід зазначити, що у сучасній російській історіографії дана проблема не знайшла ґрунтовного висвітлення і лише деякі дослідники торкалися її. Вперше вона згадується у книзі відомого саратовського дослідника М.О. Троїцького⁴⁵. Але, на нашу думку, не можна погодитися з твердженням історика в тому, що для Австрії у кінці 1813 р. бажано було б послабити, але зберегти Наполеона як можливого союзника для протидії Росії⁴⁶. Науковець фактично повторив вигадку офіційної російської історіографії**, підхоплену радянськими істориками, які стверджували, що К. Меттерніху хотілося, щоб у Європі залишився Наполеон, уже не страшний для Австрії, але дуже небажаний для Росії як можливий союзник Австрії⁴⁷. На нашу думку, в цей час це було просто неможливим. По-перше, Австрії прийшлося покинути коаліцію, вона втратила вплив у Європі. По-друге, К. Меттерніх чудово розумів, що Наполеон ніколи не пробачить Габсбурзькій імперії вступу до складу антифранцузької коаліції. Як зазначив відомий сучасний російський історик В.М. Безотосний, феодалні правителі держав «Старого режиму» хотіли звільнитися від залізної руки Наполеона та небезпідставно боялися, що в протилежному випадку через певну кількість років вони як почесні полонені можуть тягнути вулицями Парижа почесну колісницю «безрідного корсиканця»⁴⁸, котрий залишився на троні. На наш погляд, К. Меттерніху для протидії Росії дійсно була потрібна Франція, але без Наполеона, що виявилось дуже швидко. Як відомо, під час роботи Віденського конгресу (1814–1815 рр.) через суперечності у польському та саксонському питаннях між Росією, що була підтримана Пруссією, а також Габсбурзькою імперією та Великобританією була створена антиросійська коаліція. Зокрема, 3 січня 1815 р. Англія, Австрія та Франція підписали таємний договір проти Росії та Пруссії⁴⁹. Так колишні вороги стали друзями.

* Насправді Шомонський договір був підписаний у ніч з 9 на 10 березня 1814 р. Див.: Мартенс Ф.Ф. Вказ. праця. — Т. 3. — С. 155–165; Див.: Захарчук О.Н. Шомонские союзные договора // Заграничные походы российской армии. ... — Т. 2. — С. 698–699.

** Так, наприклад, М.К. Шильдер стверджував, що імператор Франц та Меттерніх зовсім не прагнули зречення Наполеона, а лише до послаблення його могутності. Див.: Шильдер Н.К. Император Александр Первый. Его жизнь и царствование. — СПб., 1905. — Т. 3. — С. 177–178.

К. Меттерніх шантажував союзників тим, що якщо вони не погодяться запропонувати Наполеону мир на умовах Люневільського договору, Австрія вийде з коаліції. Але слід зазначити, що у даний момент такої загрози з боку Австрії не існувало. На превеликий жаль, це вигадка дослідника. Адже, як уже говорилось, ініціатором франкфуртських переговорів був керманіч австрійської зовнішньої політики. Його план повністю схвалив Франц І. К. Меттерніх зумів переконати Олександра І та британського посла у Відні лорда Ебердіна (Абердіна)*, ознайомивши їх з метою проведення переговорів⁵⁰. Російський самодержець поцікавився у К. Меттерніха, чи не буде ризикованою спроба запропонувати такі умови Наполеону. Меттерніх відповів, що той ніколи їх не прийме⁵¹. Олександр І погодився на цей план, заявивши при цьому, що коли імператор французів погодиться на переговори, то потрібно зробити умови більш жорсткими. Тільки прусський канцлер К.А. Гарденберг був проти цього плану⁵².

Далі М. Троїцький стверджує, що, отримавши 15 листопада 1813 р. пропозиції від союзників, імператор французів на два місяці затягнув їх «вивчення». Адже умови союзників, запропоновані Наполеону на умовах Люневільського миру, позбавляли його завоювань 1802–1811 рр., але зберігали за ним Францію як велику державу⁵³. Дослідник фактично повторив думку відомого наполеонознавця Є. Тарле про те, що, не відмовляючись прямо від умов, привезених до нього в Париж із Франкфурта Н. Сент-Еньяном, Наполеон протягом двох місяців (починаючи з 15 листопада 1813 р., коли умови були йому доставлені) робив вигляд, начебто теж хотів миру, але різноманітними засобами затягував час⁵⁴. Слід зазначити, що, ознайомившись 15 листопада 1813 р. з умовами союзників, переданими через Н. Сент-Еньяна, Наполеон відразу побачив, що це якась дипломатична гра коаліціонерів**. Умови були для нього прийнятними, проте вони були неофіційними*** і не давали йому ніяких гарантій, тому що, згідно з пропозиціями союзників, військові дії продовжувались. Це, в свою чергу, не захищало Францію від будь-якого іноземного вторгнення, про що,

* Лорда Ебердіна переконали в тому, що заради миру, який запанує після 5 років війни, уся англійська нація зітхне з полегшенням та заради цього можна собі дозволити залишити за Францією значну частину Бельгії.

** Відомий французький історик Л. Мадлен у своїй фундаментальній праці, присвяченій епосі Наполеона «Історія консульства та імперії», аналізуючи ці факти, не випадково назвав цілий розділ «Комедія у Франкфурті». Див.: *Madelin L. Histoire du Consulat et de l'Empire*. Paris, 1950. — Т. 13. — Р. 319–333; Див. також: *Захарчук О.Н.* Франкфуртские предложения союзников // Отечественная война 1812 года ... — Т. 3. — С. 560–561.

*** Як свідчать джерела, вимоги союзників були написані Н. Сент-Еньяном під диктовку К. Меттерніха, у присутності К. Нессельроде та лорда Ебердіна. На превеликий жаль, на відміну від англійських, французьких дослідників, цей факт не брали до уваги ні російські дореволюційні, ні радянські, ні сучасні російські історики. Так, нещодавно в Росії вийшов переклад книги сучасного відомого англійського дослідника Д. Лівена. Зокрема, автор у контексті протиборства Росії з Наполеоном звернув увагу й на дану проблему. Так, він підкреслює, що вищезгадані пропозиції були записані Н. Сент-Еньяном у присутності К. Меттерніха, К. Нессельроде та лорда Д. Абердіна. Див.: *Ливен Д.* Россия против Наполеона. Борьба за Европу, 1807–1814. — М., 2012. — С. 588.

мабуть, з ідеологічних причин, не кажуть Є. Тарле та інші радянські історики. Як підкреслював свідок цих подій, особистий секретар-архівіст барон А. Фен, «Наполеон, відмовляючись від Німеччини й Іспанії, а також розлучаючись з інтересами всієї Голландії та Італії, тим не менш не отримував впевненості у тому, що він врятує Францію від приниження. Остаточний мир при цьому залишався не менш крихким та хистким, з перспективою військових дій»⁵⁵. Розгадавши гру союзників, імператор французів, як уже зазначалося, 16 листопада 1813 р. погодився брати участь у мирному конгресі, призначивши уповноваженим А. Коленкура, відомого поборника миру, та запропонував, щоб місцем його проведення був обраний Мангейм⁵⁶. Для К. Меттерніха така відповідь була повною несподіванкою та, безумовно, його не влаштувала. Адже, як уже згадувалося, союзники не мали наміру проводити з Наполеоном офіційних переговорів. Їх метою було дискредитувати імператора французів, щоб показати усім, перш за все французам, що він не хоче миру, начебто всупереч бажанню союзників. У нашому розпорядженні є маловивчений дослідниками документ, датований 22 листопада 1813 р., який підтверджує хід наших роздумів. Зокрема, в ньому йдеться про те, що Олександр I у розмові зі шведським представником Г.А. Веттерстедтом, який знаходився у листопаді–грудні 1813 р. із місією при російському імператорові, заявив, що зараз готується декларація, мета якої — сповістити, що у союзників немає планів розчленування Франції, і що вони вимагають лише миру, але миру такого, що повинен був забезпечити спокій і незалежність континенту та встановити для Франції її природні кордони — Рейн, узбережжя двох морів, Альпи та Піренеї⁵⁷. Г. Веттерстедт також повідомляв, що Олександр I не згоден з тими, хто хоче обмежити цю декларацію урочистою формою самого маніфесту і він бажав би розповсюдити його у вигляді закликів, наводити ними Францію, наскільки дозволить поліція Наполеона ...⁵⁸. Існування цього документа підтверджує те, що союзники із самого початку не мали наміру йти на примирення з Наполеоном. Тому, коли 16 листопада 1813 р. володар Франції погодився на проведення мирного конгресу у Мангеймі, К. Меттерніх у листі до Ю. Маре 25 листопада 1813 р. заявив, що перед тим, як вступити у переговори, Наполеон повинен прийняти пропозиції союзників, що були передані із Сент-Еньяном⁵⁹. Таким чином, твердження, що Наполеон два місяці вивчав умови союзників і затагнув час, є безпідставним. Насправді, його більше намагалися затагнути союзники для того, щоб досягти поставленої мети.

Можна погодитися з думкою М. Троїцького, що «Наполеон не бажав ні відхилити мирні переговори, ні погоджуватися на них», і що імператор французів не збирався складати зброю⁶⁰. Слід також зазначити, що, на відміну від свого найближчого оточення, Наполеон зрозумів, що пропозиція союзників — це пастка, та мобілізував усі можливі ресурси, щоб поповнити армію. Але він не міг діяти по-іншому, оскільки бачив, що, прикриваючись пропозиціями про мир, союзники готуються до вторгнення у Францію*. Проте під впливом свого

* Союзники мали проти Наполеона значні сили — 800–900 тис. солдатів і біля 2000 гармат. У імператора французів, на думку переважної більшості дослідників, було не більше 300 тис.,

оточення і враховуючи суспільну думку французів, що дійсно бажали миру, а також маючи бажання глибше розпізнати плани коаліціонерів, Наполеон 2 грудня 1813 р. прийняв пропозиції союзників, що були передані Н. Сент-Еньяном, не дивлячись на те, що це був дипломатичний трюк. Вони пішли на це, маючи надію, що Франція відкине такі умови⁶¹. Проте, на превеликий жаль, М. Троїцький не говорить про цей загальновідомий факт, а знову заявляє про те, що Наполеон затягував переговори, а тим часом закликав до зброї зовсім юних новобранців, що називались у насмішку «марії-луїзи»⁶². На превеликий жаль, ці положення автор повторив й у новій книзі «Олександр I проти Наполеона»⁶³.

Про ці події йдеться і в колективній монографії, присвяченій зовнішній політиці Росії в першій половині XIX ст.⁶⁴ Можна погодитися з твердженням О.С. Сигіна, який написав розділ «Росія та падіння імперії Наполеона» в зазначеній книзі, що на Празькому конгресі 1813 р. жодна сторона не хотіла всерйоз добиватися укладення мирного договору і що французька сторона пропонувала продовжити переговори, сподіваючись утримати Австрію від вступу у війну⁶⁵. Але є суперечливим твердження автора про те, що К. Меттерніх також пропонував продовжити переговори, але під тиском союзників був змушений поступитися та заявити про закриття конгресу і про невдачу свого посередництва. Але австрійський канцлер продовжував боротьбу. Далі автор каже про те, що 6 серпня 1813 р. Наполеон поставив вимоги для укладення домовленостей з Австрією щодо її вступу у війну. У відповідь К. Меттерніх вручив А. Колленкуру документ, в якому було менше вимог, ніж у Рейхенбахській конвенції. Одночасно К. Меттерніх склав інший текст, умови якого відповідали Рейхенбахській конвенції. З цим варіантом і були ознайомлені представники Росії та Пруссії, щоб переконати їх, начебто Наполеону були пред'явлені усі вимоги⁶⁶.

Слід відзначити, що ще під час Плейсвіцького перемир'я Габсбурзька імперія вже фактично домовилася з коаліціонерами. Зокрема, на конгресі, спланованому в Празі, австрійські уповноважені, згідно з попередніми домовленостями з коаліціонерами, крім чотирьох попередніх умов миру, пред'являть французькій стороні також і додаткові вимоги, з якими, на думку К. Меттерніха, Наполеон ніколи не погодиться. Було вирішено, що якщо вони не будуть прийняті до 1 червня 1813 р., то Австрія приєднається до коаліції. Французів же поставлять до відома лише про мінімум австрійських вимог. Таким чином, він попаде у розставлену пастку. На думку К. Меттерніха, Наполеон буде втягнутий у безкінечні переговори, що віддалять його від французького народу, невдоволеного тим, що їх імператор відхилив прийнятні умови миру. Так підготовлювався ґрунт для послідуючих заяв про те, що коаліція воює не з Францією, а з Наполеоном. Як уже зазначалося, результатом переговорів союзників з Австрією став таємний договір Габсбурзької імперії з Росією та Пруссією, що увійшов в історію як Рейхенбахська конвенція. Зазначимо, що про існування цього договору Австрія не повідомила імператора французів.

проте вздовж Рейну та Бельгії він міг зосередити лише 70–80 тис. рекрутів. Див.: История русской армии и флота. — М., 1911. — Т. 4. — С. 123; *Tulard J. Napoléon ou le Mûche du Sauveur*. Paris, 1993. — P. 415–416; *Безотосный В.М.* Наполеоновские войны. — М., 2010. — С. 299.

Під час дрезденської зустрічі голова австрійської дипломатії ознайомив Наполеона з умовами, що були узгоджені із союзниками. Як відомо, володар Франції їх не прийняв. Але, якщо він і прийняв би ці умови, то, згідно з таємним договором Австрії з коаліціонерами, повинні були висунуті й додаткові вимоги⁶⁷. Таким чином, Габсбурзька імперія ще до Празького конгресу, не дивлячись на своє посередництво, фактично приєдналася до коаліції.

Після того як французькі контрпроекти, в силу різних обставин, були доставлені у Прагу лише 11 серпня 1813 р., К. Меттерніх оголосив про розпуск конгресу та закінчення австрійського посередництва. 12 серпня 1813 р., керуючись таємними зобов'язаннями, прийнятими ще у Рейхенбасі, він оголосив, що Габсбурзька імперія офіційно приєднується до коаліції.

У 2005 р. вийшла монографія Б.П. Фролова⁶⁸. Але вона нічого не привнесла нового у проблему, що розглядається. Проте, на превеликий жаль, книга також страждає багаточисельними фактологічними помилками. Зокрема, науковець стверджує, що укладення Плейсвіцького перемир'я було пов'язано з тим, що, налякані успіхами Наполеона, що вже вторгнувся у Сілезію, російський імператор та прусський король звернулися за допомогою до Австрії. Та не забарилася втрутитися в події⁶⁹. Але, як відомо, союзні монархи дійсно були занепокоєні перемогами імператора французів при Лютцені та Бауцені і вже велися переговори з Габсбурзькою монархією про її перехід до антифранцузької коаліції. Проте слід зазначити, що не дивлячись на важке становище об'єднаної російсько-прусської армії, Олександр I та Фрідріх Вільгельм III за допомогою до Австрії, що зберігала озброєний нейтралітет, не звернулися і Плейсвіцьке перемир'я між Францією та російсько-прусською коаліцією було підписано без австрійського посередництва⁷⁰. Також Б. Фролов повторив положення, що було характерним для радянської історіографії. Зокрема, що переговори у Празі у 1813 р. закінчилися невдало, тому що Наполеон відмовився йти на будь-які територіальні поступки⁷¹, хоча загальновідомо, що кожна зі сторін не бажала миру.

У контексті участі російської армії у війнах з Наполеоном торкнувся даної проблеми і В.М. Безотосний. Зокрема, він констатує, з чим погоджуємося і ми, що імператор французів вирішив до кінця з'ясувати наміри Австрії, тому погодився на австрійське посередництво у переговорах та відправив своїх представників у Прагу⁷².

У жовтні 2011 р. у МДУ імені М.В. Ломоносова захистив дисертацію М.О. Могилевський, що в контексті дипломатичної і військової історії Закардонного походу російської армії 1813–1814 рр. приділив увагу розглянутій проблемі⁷³. Зокрема, використовуючи різного роду джерела, у тому числі й документи архівів Міністерства закордонних справ Франції і Зовнішньої політики Російської імперії, автор вперше у сучасній російській історіографії в цілому розкрив дане питання*, узагальнивши дослідження зарубіжних та росій-

* У 1983 р. О.В. Іоновим було захищено дисертаційне дослідження на схожу тематику. Див.: Внешняя политика России в годы крушения наполеоновской империи (1812–1814 гг.). Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — М., 1983. На превеликий жаль, О. Іонов, як і усі радянські дослідники, у

ських дослідників. Проте, працюючи у вищезгаданих архівах, історик, на превеликий жаль, не вдалося виявити нові документи, що суттєво вплинули б на загальноприйнятту точку зору. Зокрема, дослідник посилається на раніше опубліковані документи*. До того ж М.О. Могилевський припустився цілої низки неточностей і помилок. Так, наприклад, автор стверджує, що напередодні франкфуртських переговорів австрійські й англійські дипломати, в кінцевому результаті, виробили мирні пропозиції, що були адресовані Наполеону⁷⁴. Проте, як вже говорилося, автором умов, запропонованих Наполеону, був К. Меттерніх, що ознайомив з ними союзників⁷⁵. М. Могилевський також стверджує, що франкфуртські пропозиції союзників хоча і не були для Наполеона кабальними, проте він не вірив у щирість коаліціонерів і підозрював, що вони мають далекоглядні плани. Наполеон вгадав приготовану для нього пастку і вміло її уникнув, прийнявши 2 грудня 1813 р. пропозиції союзників⁷⁶. Слід зазначити, що М. Могилевський, говорячи про пастку, що була розставлена для Наполеона коаліціонерами, не пояснює її суті. Адже метою переговорів було дискредитувати його в очах французів і тим самим «відокремити» від усієї французької нації. Кажучи про дискримінацію Наполеона за допомогою пропаганди, що почалася фактично з квітня 1805 р.^{**}, М. Могилевський не згадує про те, що

силу різного роду причин ігнорує факт прийняття Наполеоном франкфуртських пропозицій. Зокрема, він говорить про те, що 16 листопада 1813 р. герцог Басано повідомив К. Меттерніха про згоду Наполеона на відкриття переговорів на умовах франкфуртських пропозицій союзників. Далі дослідник стверджує, що з практичними кроками французький імператор не поспішав. Тому 1 грудня 1813 р., після отримання повідомлень про новий набір конскриптів, союзники опублікували декларацію про рішення продовжувати збройну боротьбу і про ставлення до Франції. Див.: *Іонов А.В.* Внешняя политика России в годы крушения наполеоновской империи (1812–1814 гг). Дис. ... канд. ист. наук. — М., 1983. — С. 126. Автор посилається на працю Ф. Брунова. Див.: *Брунов Ф.И.* Вказ. праця. — С. 346–347. Адже на вказаних сторінках він пояснює, з якою метою союзниками була оприлюднена франкфуртська декларація. Зокрема, Ф. Брунов говорить, що союзники за допомогою цієї декларації намагалися усунути перепони, які могли б призвести до національного руху визволення (Франції), що був направлений проти армій коаліції. Див.: *Брунов Ф.И.* Вказ. праця. — С. 347.

* Див., наприклад, умови, що були продиктовані для Наполеона К. Меттерніхом Н. Сент-Еньяну, в присутності К. Несельроде та лорда Ебердіна, а також франкфуртську декларацію союзників та ін. *Могилевский Н.А.* Дипломатическая и военная история Заграничного похода русской армии в 1813–1814 гг. Дис. ... канд. ист. наук. — М., 2011. — С. 254–255, 257–258. Дослідник посилається на Архів Міністерства закордонних справ Франції. Проте ці документи вже давно опубліковані. Див.: *Fain A.* Manuscrit de 1814. Paris, 1823. — Р. 8–10; *Angeberg L.* Le congrès de Vienne et les traités de 1815 ... Paris, 1864. — Т. 1 — Р. 76–79; *Брунов Ф.И.* Указ. праця. — С. 341–342, 346–347; ВПР. — Т. 7. — С. 486; *Kerautret M.* Op. cit. — Т. 3. — Р. 95–96; *Михайловский-Данилевский А.И.* Вказ. праця. — С.277, 283–285; *Богданович М.И.* История войны 1813 года за независимость Германии по достоверным источникам. — СПб., 1863. — Т. 2. — С. 591–592; *Его же.* История войны 1814 года во Франции ... — С. 18.

** Зокрема, в окремій і таємній статті англо-російської союзної конвенції «Про заходи до встановлення миру в Європі», що була підписана 11 квітня 1805 р., творці третьої антифранцузької коаліції, говорячи про майбутній політичний устрій Франції після перемоги над Наполеоном, вперше заявили, що «... посредством обнародования прокламаций, по мере того, как ход войны обеспечит их значение, они постараются расположить французов к принятию их советов, а для того, чтобы достигнуть этой цели с большей уверенностью, они объявят, что во всяком случае

тепер вона була підсилена практикою дипломатичною, зокрема за допомогою переговорів. Тому, на наш погляд, дуже важливо розкрити дипломатичну гру союзників під час підготовки цих переговорів. Як уже було зазначено, переговори коаліціонерів із Наполеоном були неофіційними, і, хоча їх умови були прийнятними, проте вони фактично не давали Наполеону ніяких гарантій, оскільки військові дії продовжувалися. Зроблено це було для того, щоб імператор французів відмовився від цих умов, яких неможливо було виконати і таким чином весь світ, і зокрема французи, дізнаються, що Наполеон, на відміну від союзників, не бажає миру.

Заключним етапом роботи союзників по ізоляції Наполеона від французького народу була так звана франкфуртська декларація союзників, що мала велике значення у пропагандистській війні союзників*. Зокрема, щоб проігнорувати прийняття Наполеоном франкфуртських пропозицій союзників, коаліціонери з метою пропаганди, як уже було зазначено, контрдатували її 1 грудня 1813 р. (насправді, вона була опублікована 4 грудня 1813 р.). Про це, на превеликий жаль, не згадує М. Могилевський⁷⁷. Він також не розкриває причин, що змусили імператора французів прийняти пропозиції союзників, передані через Н. Сент-Еньяна. Адже, як уже говорилось, під впливом свого найближчого оточення і враховуючи суспільну думку французів, які дійсно хотіли миру, а також щоб глибше дізнатися про плани коаліціонерів, Наполеон 1 грудня 1813 р. прийняв франкфуртські пропозиції союзників.

М. Могилевський також робить односторонні висновки з даної проблеми. Зокрема, він стверджує, що у зриві переговорів як на Празькому так і на Шатільонському конгресах був винен більше Наполеон⁷⁸. Проте, як засвідчують багаточисельні документи та дослідження, ці переговори, на превеликий жаль, були дуже гарно розіграною комедією, тому що насправді жодна зі сторін не бажала миру, а бажала перемогти одна одну.

Слід також сказати, що нова спроба дослідника покращити історіографічну ситуацію в черговій публікації не принесла бажаних результатів⁷⁹.

Таким чином, можна зробити висновок, що сучасна російська історіографія поступово позбавляється стереотипів в оцінці історичних подій минулого, що були притаманні радянській історіографії. Завдяки нагромадженню значної

хозяева-собственники и люди, состоявшие при должности, могут рассчитывать на мирное пользование теми выгодами, которые приобретены ими вследствие революции, и что союзные державы готовы признать всякую форму правления, какая волею нации будет установлена во Франции, лишь бы она была совместна с общественным спокойствием» Див.: ВПР. — М., 1961. — Т. 2. — С. 376. Як підкреслював відомий російський історик В.Г. Сіроткін, метою цієї декларації була перш за все ізоляція Наполеона від державного апарату та армії Див.: *Сироткин В.Г.* Дуэль двух дипломатий: Россия и Франция в 1801–1812 гг. — М., 1966. — С. 24. Після цієї декларації коаліціонери значно посилили пропаганду у цьому напрямі, про що, звичайно, було відомо Наполеону, який був неперевершеним майстром в цій галузі. Тому імператор французів завжди усвідомлював значення «війни пера» союзників.

* У Франції було розповсюджено 20 тис. екземплярів цієї декларації. Див.: *Сорель А.* Указ. соч. — С. 181. Як підкреслив А. Коленкур, це завдало нам більше великого збитку, ніж гармати союзників. Цит. за: *Кронин В.* Наполеон. — М., 2008. — С. 440.

історіографічної продукції, науковців стала цікавити не тільки проблема участі Росії у війні з Наполеоном у 1812 р., але й в закордонних походах 1813–1814 рр., що були її органічним продовженням. Зокрема, історики почали глибше досліджувати не тільки військову, але і дипломатичну їх історію. Разом із тим, якщо після розпаду СРСР виходили роботи, яким у переважній більшості була притаманна слабка джерельна база, багато фактологічних помилок, то останнім часом почали з'являтися дослідження, побудовані на використанні нових джерел та врахуванні досягнень зарубіжної історіографії.

Слід також зазначити, що в сучасній російській історіографії немає спеціальних ґрунтовних праць, присвячених даній проблемі, і тому вона потребує подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

¹ Див.: *Захарчук О.Н., Чиняков М.К.* Нарбонн-Лара // Отечественная война 1812 года и освободительный поход русской армии 1813–1814 гг. Энциклопедия: В 3 т. / Отв. редакторы *В.М. Безотосный, А.А. Смирнов.* — М., 2012. — Т. 2. — С. 568; *Захарчук О.Н.* Нарбонна миссия в Берлин // Там же. — С. 565.

² *Dard E.* Un confident de l'Empereur, le comte de Narbonne. 1755–1813. — Paris, 1943. — P. 242; *Driauelet E.* Napoléon et l'Europe. La chute de l'Empire. La légende de Napoléon (1812–1815). — Paris, 1927. — P. 46.

³ *Мартенс Ф.Ф.* Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россией с иностранными державами. — СПб., 1885. — Т. 7. — С. 60–62; *Орлов А.А.* Таурогенская конвенция // Отечественная война 1812 года года ... — Т. 3. — С. 425–426.

⁴ *Dard E.* Op. cit. — P. 245.

⁵ М.И. Кутузов. Сборник документов. — М., 1956. — Т. V. — С. 276–281.

⁶ Максимы и мысли узника Святой Елены. Рукопись найденная в бумагах Лас Каза. — СПб., 1995. — С. 67.

⁷ Див.: *Захарчук О.Н.* Нарбонна миссия в Вену // Отечественная война 1812 года ... — Т. 3. — С. 565–567.

⁸ *Dard E.* Op. cit. — P. 172.

⁹ *Ibid.* — P. 257–258.

¹⁰ *Ussel J. de.* Etudes sur l'année 1813. L'intervention de l'Autriche (decembre 1812 — mai 1813). — Paris, 1912. — P. 287.

¹¹ *Ibid.* — P. 286.

¹² *Ibid.* — P. 316.

¹³ *Ibid.*

¹⁴ *Ibid.* — P. 317.

¹⁵ *Dard E.* Op. cit. — P. 264.

¹⁶ *Ibid.* — P. 266.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ *Norvins J.* Portefeuille de 1813 ... — Paris, 1825. — Т. 1. — P. 404–406.

¹⁹ Цит. за: *Сорель А.* Европа и французская революция. — СПб., 1908. — Т. 8. — С. 94–95.

²⁰ Див.: *Захарчук О.Н., Могилевский Н.А.* Ичинская встреча // Заграничные походы российской армии. 1813–1814 годы: Энциклопедия: В 2 т. / Отв. ред. *В.М. Безотосный, А.А. Смирнов.* — М., 2011. — Т. 1. — С. 543.

- ²¹ Див.: Захарчук О.Н. Опочненские встречи // Там же. — Т. 2. — С. 169–170.
- ²² Див.: Захарчук О.Н. Петерсвальдская встреча // Там же. — С. 256.
- ²³ Захарчук О.Н. Рейхенбахская конвенция // Там же. — С. 355.
- ²⁴ Поход русской армии против Наполеона в 1813 году и освобождение Германии: Сб. документов. — М., 1964. — С. 204–207.
- ²⁵ Безотосный В.М. Наполеоновские войны. — М., 2010. — С. 252.
- ²⁶ Fain A. Manuscrit de 1813. — Paris, 1825. — Т. 2. — Р. 45.
- ²⁷ Ibid. — Р. 46.
- ²⁸ Recueil des traités et conventions conclus par l'Autriche... / Publ. Par L. Neumann. — Leipzig, 1856. — Т. 2. — Р. 365–366; Лас-Каз, граф. Мемориал Св. Елены. — М., 2010. — С. 219; Захарчук О.Н. Дрезденская конвенция // Заграничные походы российской армии ... — Т. 1 — С. 457–458.
- ²⁹ Захарчук О.Н. Нарбонна миссия в Вену // Отечественная война 1812 года ... — Т. 2. — С. 567.
- ³⁰ Захарчук О.Н. Пражский конгресс // Заграничные походы российской армии ... — Т. 2. — С. 300–302.
- ³¹ Ernouf A. Maret duc de Bassano. 3 ed. — Paris, 2008. — Р. 510.
- ³² Correspondance de Napoléon I-er publiée par ordre de Napoléon III. — Paris, 1858. — Т. 25. — Р. 517–518.
- ³³ Записки графа К.В. Нессельроде // Русский вестник. — 1865. — Т. 59. — С. 559.
- ³⁴ Correspondance de Napoléon. — Paris, 1868. — Т. 26. — Р. 560; Kerautret M. Le grands traités de l'empire (1810–1815). — Paris. 2004. — Т. 3. — Р. 97; Захарчук О.Н. Франкфуртские предложения 1813: принято или отвергнуто Наполеоном (к вопросу о трактовке доселе неизвестного в российской историографии документа) // Эпоха 1812 года. Исследования. Источники. Историография // Труды ГИМ. — М., 2012. — Вып. 187. — С. 171.
- ³⁵ Fain A. The manuscript of 1814. — London, 1823. — Р. 282–284; Angeberg L. Op. cit. — Р. 78 — 79; Брунов Ф.И. Указ. соч. — С. 346–347; ВПР. — Т. 7. — С. 486.
- ³⁶ Caulaincourt, général de. Mémoires du duc de Vicence. — Paris, 1933. — Т. 1. — Р. 168–169; Kerautret M. Op. cit. — Р. 97; Сорель А. Указ. соч. — Т. 8. — С. 181; Madelin L. Op. cit. — Т. 13. — Р. 358; Касмело А. Наполеон. — М., 2004. — С. 409.
- ³⁷ Див.: Fournier J. Der Congress von Châtillon. Die Politik im Kriege von 1814. — Wien und Prag, 1900. — Р. 54–397.
- ³⁸ Kerautret M. Op. cit. — Т. 3. — Р. 104.
- ³⁹ Ibid. — Р. 106–109.
- ⁴⁰ Васильчиков А.А. Семейство Розумовских. — СПб., 1887. — Т. 4. — С. 462.
- ⁴¹ Kerautret M. Op. cit. — Т. 3. — Р. 104.
- ⁴² Ibid. — Р. 117.
- ⁴³ Див.: Чиняков М.К. Париж // Отечественная война 1812 года ... — Т. 3. — С. 19–28; Парсамов В.С. Парижа капитуляция // Там же. — С. 29–30.
- ⁴⁴ Парсамов В.С. Отречение Наполеона I от престола первое // Там же. — С. 654–655.
- ⁴⁵ Троицкий Н.А. Александр I и Наполеон. — М., 1994.
- ⁴⁶ Там же. — С. 232.
- ⁴⁷ Тарле Е.В. Наполеон. — М., 1992. — С. 412.
- ⁴⁸ Безотосный В.М. Указ. соч. — С. 295.
- ⁴⁹ Kerautret M. Op. cit. — Т. 3. — Р. 168–174.
- ⁵⁰ Thiers A. Histoire du Consulat et de l'Empire. — Paris, 1860. — Т. 17. — Р. 32.

- ⁵¹ *Madelin L.* Op. cit. — Т. 13. — Р. 327.
- ⁵² *Сорель А.* Указ. соч. — Т. 8. — С. 164.
- ⁵³ *Троицкий Н.А.* Указ. соч. — С. 233.
- ⁵⁴ *Тарле Е.В.* Указ. соч. — С. 420.
- ⁵⁵ *Fain A.* Op. cit. — Р. 9.
- ⁵⁶ *Thiers A.* Op. cit. — Т. 17. — Р. 58.
- ⁵⁷ Россия и Швеция ... — С. 423.
- ⁵⁸ Там же.
- ⁵⁹ Цит за: *Madelin L.* Op. cit. — Т. 13. — Р. 356.
- ⁶⁰ *Троицкий Н.А.* Указ. соч. — С. 233.
- ⁶¹ Наполеон Избранные произведения. — М., 1956. — С. 703.
- ⁶² *Троицкий Н.А.* Указ. соч. — С. 233.
- ⁶³ Там же. — С. 308–309.
- ⁶⁴ История внешней политики России. Первая половина XIX века. — М., 1995.
- ⁶⁵ Там же. — С. 104–105.
- ⁶⁶ Там же. — С. 105.
- ⁶⁷ *Захарчук О.Н., Могилевский Н.О.* Австрийское вооруженное посредничество // Отечественная война 1812 года ... — Т. 1. — С. 17.
- ⁶⁸ *Фролов Б.П.* «Да были люди в наше время ...». Отечественная война 1812 года и Заграничные походы русской армии. — М., 2005.
- ⁶⁹ Там же. — С. 516.
- ⁷⁰ Див.: *Мартенс Ф.Ф.* Указ. соч. — СПб., 1905. — Т. 14. — С. 183–188.
- ⁷¹ *Фролов Б.П.* Указ. соч. — С. 517.
- ⁷² *Безотосний В.М.* Указ. соч. — С. 254.
- ⁷³ *Могилевский Н.А.* Дипломатическая и военная история Заграничного похода русской армии в 1813–1814 гг.: автореф. дис. ... канд. ист. наук. — М., 2011. — С. 23.
- ⁷⁴ *Могилевский Н.А.* Дипломатическая и военная история Заграничного похода русской армии в 1813–1814 гг.: дис. ... канд. ист. наук. — М., 2011. — С. 254.
- ⁷⁵ *Fain A.* Op. cit. — Р. 8; *Angeberg L.* Op. cit. — Р. XVI–XVI; *Kerautret M.* Op. cit. — Т. 3. — Р. 94–96; *Webster C.K.* Op. cit. — Р. 168–170; *Nicolson H.* The congress of Vienna: A study in Allied Unity: 1812–1822. — New York, 1946. — Р. 60; *Madelin L.* Op. cit. — Р. 325–327; *Крейзе Э.* Политика Меттерниха. Германия в противоборстве с Наполеоном. 1799–1814 гг. — М., 2002. — С. 295–296.
- ⁷⁶ *Могилевский Н.А.* Указ. соч. — С. 255–256.
- ⁷⁷ *Могилевский Н.А.* Указ. соч. — С. 257–258. Див.: *Могилевский Н.А.* «Такая корона слишком тяжела для них ...». Реставрация Бурбонов в 1814 году и Россия // Родина, 2011. — № 6. — С. 97.
- ⁷⁸ *Могилевский Н.А.* Дипломатическая и военная история ... — С. 201, 304.
- ⁷⁹ Див.: *Могилевский Н.А.* От Немана до Сены: заграничный поход русской армии 1813–1814 гг. — М., 2012. — С. 169–171, 208.

Стаття надійшла до редколегії 01.11.2012.